

СТРУКТУРНИТЕ ПРОМЕНИ В БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА (1980-2008 г.)

Доц. д-р Тодор Тодоров

Резюме

Всички процеси и тенденции, касаещи различните аспекти на новата икономика и на структурните промени, както и на взаимозависимостите между тях, са обект на изследването. На базата на получените резултати се очертаха приоритетните области на провежданата структурна реформа, в които органите за държавно управление у нас би следвало да съсредоточат своите усилия, за да настъпи видим положителен прелом в основните макроикономически показатели, в посока на тяхното повишаване с цел догонване на Европейските стандарти.

В резултат на извършеното изследване, бе потвърдена нашата априорна научна теза, че структурните икономически промени са главен подход за реализиране на задачата, поставена от Лисабонската стратегия – изграждане на ново общество на знанието, което да замени постиндустриалното общество като изчерпало своя потенциал за просперитет на населението и неотговарящо на неговите много по-високи изисквания.

Abstract

All processes and trends, that concern the different aspects of the new economy, the structural changes and the relations between them, are targets of the research work. The most important fields of that structural reform were sketched on the basis of the received findings. To occur obvious and positive change in the main macroeconomic indicators, towards their increase, in order to reach the European standards, the government bodies must focus their efforts exactly on these fields.

As a result of the carried out investigations, combining study of a significant volume of specialized literature, analysis of broad size statistics information and conduct of empirical inquiry, it was confirmed that our a priori scientific thesis that structural economic changes are major approach to realize the post-industrial society as exhausted their potential for prosperity of the population and does not meet its very high standard in every respect: the environment, labor conditions, incomes, education, health, culture, etc.

I

Обект на изследването* са структурните промени на националната икономика, насочени към повишаване на нейната конкурентоспособност. Предмет на проучването е извършването на ретроспективен, диагностичен и прогностичен анализ на структурните промени в българската икономика и оценка на техните макроефекти в контекста на догонващото икономическо развитие на Република България. Тезата на изследването е, че оптималните структурни промени са главна предпоставка за успешен преход към висококонкурентна икономика на знанието, в която физическият труд ще бъде сведен до минимум, а производителността на труда – увеличена многократно. Основната цел на проекта е да се извърши комплексно и систематизирано

* Изследването е осъществено чрез изпълнение на проект № 25/2009 г. от изследователски екип в състав: доц. д-р Т. Тодоров, гл. ас. Ст. Цанова, гл. ас. М. Шопова, гл. ас. В. Георгиева, докт. Е. Атанасова, докт. Т. Илчев, докт. М. Христова и студентите С. Стойкова и Ф. Осман.

Тодор Тодоров

изследване на структурните промени в българската икономика и тяхното отражение върху изграждането на новата икономика.

Реализирането на поставената цел предопределя изпълнението на следните конкретни изследователски задачи:

1. Статистическа характеристика на понятията “структура”, “икономика на знанието” и “структурни промени”.

2. Изследване в средносрочен аспект на състоянието и тенденциите в процеса на формиране на новата икономика, за да се идентифицират областите в икономиката, в които следва да се постигнат сравнителни конкурентни предимства.

3. Извършване на прогностично-идентификационен анализ на структурните промени от гледна точка на тяхната ключова роля при изпълнението на задачите на доктрината на Лисабонската стратегия.

4. Изготвяне на препоръки за реализиране приоритетите и задачите на Лисабонската стратегия на базата на анализ на силните и слабите страни на новата икономика на макроравнище.

Парадигма за създаването на новата икономика, основана на знанието, според нас са структурните икономически промени, които следва да създадат необходимите предпоставки за тотална промяна в технологиите, инфраструктурата, потреблението, мениджмънта...

Структурните промени – structural changes (в статистиката по-често дефинирани като “структурни изменения”) представляват изменения с течение на времето в пропорциите между елементите на съвкупностите, възникнали под въздействието на конкретни структурообразуващи фактори. Колкото по-бързо се осъществяват структурните промени, колкото по-адекватно се адаптират икономическите структури към изискванията на времето, толкова по-успешно се развива икономиката.

Настоящото изследване е теоретико-практично, с подчертано приложен характер и е насочено към получаване на реалистична картина за равнището на осъществените структурни промени у нас по пътя на догонващото развитие в общия процес на евроинтеграцията. На базата на резултатите от изследването се прави опит за очертаване на приоритетните области на провежданата структурна реформа, върху които органите за държавно управление би следвало да съсредоточат своите усилия, за да настъпи видим положителен прелом в основните макроикономически показатели, в посока на тяхното повишаване с цел догонване на Европейските стандарти.

Съвременното икономическо производство в по-голямата си част се основава на роботизацията, автоматизацията и компютризацията. Производствените линии все по-често се управляват от висококвалифицирани работници, седящи зад компютри и решаващи с какъв темп да се движи поточната линия, какво да произвежда, какви да са отделните операции, каква технология да се ползва, какво количество и асортимент да се произвежда и т.н. Работното място на управляващите производството не е задължително да бъде разположено непосредствено в цеховете, където се осъществява производството. Контролът върху технологичните процеси днес все по-често се извършва от разстояние от офиса, дома или от друго населено място с подходящи софтуерни програми. Чрез компютъра съвременният мениджър получава необходимата информация за състоянието на пазара, за конкуренцията, за свободните производствени и пазарни ниши, за тенденциите в банковия сектор, за борсовите операции и др., като взема своите ефективни управленски решения оперативно, преодолявайки времевата дистанция за адекватни реакции.

Знанието (науката) става водеща доминанта във всички области на живота и най-вече в икономиката. Изграждането на висока иновативна култура и капацитет, както и повишаването на конкурентоспособността на българската икономика през първата

Тодор Тодоров

четвърт на ХХІ век следва да формират основния фокус на икономическата, образователната и научната политика на България. Този абсолютен приоритет трябва да бъде подкрепен със съответните законодателни, административни и финансови инструменти.

Знанието и информацията стават все по-значим елемент в социалния и икономическия живот. В основата на тази промяна е бързото развитие на информационните и комуникационните технологии.

През втората половина на ХХ в. във връзка с бързото развитие на научно-техническия прогрес икономиката на повечето развити страни по света бързо придоби нови черти, които с различна степен на подробност са изследвани от учените. Глобализацията в определена степен е следствие от иновационния характер на развитие на икономиката и от разпространението на информационните технологии. Някои учени даже говорят за "информационно-иновационен взрив"¹. В края на ХХ в. възникна и беше въведен в научен оборот терминът "нова икономика"². Първоначално с това понятие широко оперираха специалистите в областта на електрониката, програмистите и др. За тях "новата икономика" означаваше сферата, в която те работят. Икономическото осмисляне на това понятие бе осъществено по-късно, като икономическият подход бе малко по-различен: "новата икономика" се идентифицираше не само като сфера, различна от старата, традиционна икономика, но и като сфера, характеризираща се с нови икономически явления и отношения.

Днес все по-често започна да се говори за изследване влиянието на феномена "нова икономика" върху всички страни на социално-икономическия живот. Отделно се търсят подходи за оценка на "новата икономика". Отначало Интернет и другите сектори на "новата икономика" не носеха комерчески характер и бяха предназначени предимно за облекчаване обработката и обмена на информацията. Но дойде нов период, който се характеризира със засилване и подобряване в качествено отношение на системата за безопасност, разширяване спектъра на предлаганите услуги, появи се възможност за безплатно ползване на информация чрез Интернет, който се превърна в сфера, предлагаща най-разнообразни модели за въздействие върху общественото мнение и т.н.

"Новата икономика" може да се разглежда и като особено явление в икономическия живот, което засили ролята на някои признаци на съвременната икономика, които в миналото не се проявяваха така силно. Може да се говори за крупни изменения, внесени от "новата икономика" както в реалния сектор, така и в сферата на финансовия сектор. Някои учени разглеждат терминът "нова икономика" от друг ракурс, например за означаване състоянието на съвременната икономика, появила се, за да замени "постиндустриалното общество".³

Според методологията, разработена от Световната банка, икономиката на знанието се формира от **четири опорни точки (стълбове)**:

¹ Виж: Климович, Л. "Новая" экономика как тенденция развития мирового хозяйства. Белорусский журнал международного права и международных отношениях, № 1, 2002.

² Например А. В. Кузнецов отбелязва, че даденото понятие се е появило в качеството на събирателно название на всички отрасли, свързани с производството, предаването и обработката на информация; под нова икономика също така се разбира феномен на устойчивия икономически растеж на фона на ниската безработица; в САЩ под нова икономика разбират текущите процеси на глобализация и световна интеграция (виж: Кузнецов, А. В. "Новая экономика" и новая экономическая парадигма // Экономическая наука современной России. 2002. N 2. с. 5-8).

³ Виж: Савельев, Е., В. Куриляк. Новая экономика: мода или единственный шанс для новой страны // Зеркало недели on the Web. 2002. N 12.

Тодор Тодоров

Първи стълб: Благоприятна икономическа, институционална среда и управление за развитие на предприемачеството;

Втори стълб: Добре развита информационна инфраструктура;

Трети стълб: Съзидателен и добре обучен човешки капитал;

Четвърти стълб: Национална иновационна система, способна да реализира продукти с високо съдържание на знание.

II

Количественото изследване на структурните промени в икономиката може да се извършва по два начина:

а) като се използват абсолютните показатели, характеризиращи стойностния обем (лв.) на съответните части на съвкупностите или в натурални измерители (бр., кг., л и др.), или в условно-натурални измерители (двуосни вагони, 15 к.с. за тракторите и др.), или чрез комбинирани измервателни единици (киловат/часове, човеко/часове и др.);

б) като се прилагат относителните показатели, представени във вид на десетични дробни или в проценти.

По принцип на практика изучаването на структурните изменения, се осъществява с помощта на разчленителните относителни величини (вторият подход). На практика структурните изменения се характеризират с различни качествени и количествени показатели – индивидуални, обобщаващи и интегрални измерители. Алгоритми за измерване, анализ и прогнозиране на структурните изменения са разработени от Казинец, Гатев, Янкова, Григорова, Салаи, Рябцев и др.⁴ Особен интерес представляват интегралните коефициенти на структурните изменения.

За целта К. Гатев предлага коефициент на структурните изменения, който се изчислява със следната формула:

$$K_{sg} = \sqrt{\frac{\sum(v_t - v_0)^2}{\sum(v_0^2 + v_t^2)}}$$

Предложеният от проф. Гатев коефициент действително е интегрален измерител на структурните изменения, защото с него се характеризират едновременно както абсолютните, така и относителните изменения, т.е. едните във връзка с другите. По такъв начин се оценяват настъпилите комплексни структурни изменения.

Сравняването на коефициентите, изчислени за отделни периоди, дава възможност да се правят изводи по отношение на засилването или отслабването на интензивността на структурните изменения с течение на времето, т.е. в динамичен порядък. При използването на този коефициент трябва да се има предвид, че върху неговата величина оказват влияние броят на частите, на които е разделена дадената съвкупност. Затова могат да се сравняват само коефициенти, изчислени при еднакъв брой части (групи) на сравняваните структури. Това според нас може да се счита за недостатък на коефициента. Освен това не е предложена от автора скала за тълкуване на коефициента и липсва икономическа интерпретация на израза в знаменателя на формулата.

⁴ Гатев, К. Методи за анализ на структури и структурни ефекти. С., УИ “Стопанство”, 2007; Казинец, А. Измерение структурных сдвигов в экономике. М., “Экономика”, 1969; Янкова, Н. Статистическо изследване на структурни изменения. С., АИ “Проф. М. Дринов”, 2007; Григорова, В. Структурни изменения през периода на преход към пазарна икономика. С., СИЕЛА, 2003; Регионална статистика: Учебник. Под ред. В.М. Рябцева, Г.И. Чудилина. М., 2001.

Тодор Тодоров

Подобни на този измерител са предложените от А. Салаи и В. Рябцев коефициенти, които също дават сводна, обобщаваща характеристика на структурните изменения.⁵

Индексът на структурните изменения, предложен от А. Салаи, се изчислява с помощта на следната формула:

$$K_{ss} = \sqrt{\frac{\sum \left(\frac{v_t - v_0}{v_t + v_0} \right)^2}{k}}$$

Използването на коефициента на Салаи има следната отличителна особеност, която може да бъде квалифицирана като негов недостатък – величината му силно се намалява с изменението на броя на елементите, на които се подразделя съвкупността. Коефициентът на Салаи се отличава с резки промени на своите значения при преход към друг брой на частите, на които се разпределят съвкупностите и затова според нас може да се използва само като допълнение към анализа с помощта на другите обобщаващи показатели.

Индексът на структурните изменения, предложен от В. Рябцев, се изчислява с помощта на следната формула:

$$K_{sr} = \sqrt{\frac{\sum (v_t - v_0)^2}{\sum (v_t + v_0)^2}}$$

Коефициентът, предложен от В. Рябцев, не завишава структурните изменения, поради което е предпочитан от някои изследователи⁶ пред останалите два показателя и особено пред този на Салаи.

При това интегралните коефициенти на Гатев, Салаи и Рябцев са нормирани в границите от нула до единица ($0 \leq K_s \leq 1$).

За интерпретацията на коефициентите ние предлагаме следната скала:

Таблица 1. Скала за нормиране и тълкуване на коефициентите на структурни промени

Значение на коефициентите на структурните промени	Икономическа интерпретация
Нула	не са настъпили структурни промени
От 0.01 до 0.05	много слаби, пренебрежимо ниски структурни изменения;
От 0.06 до 0.10	слаби структурни изменения;
От 0.11 до 0.20	умерени структурни изменения;
От 0.21 до 0.40	значителни структурни изменения;
От 0.41 до 0.60	силни структурни изменения;
От 0.61 до 0.99	много силни, интензивни структурни изменения;
1.0	тотални, диаметрално противоположни структурни изменения.

⁵ Виж: Региональная статистика. Учебник. Под ред. В. М. Рябцева и Г. И. Чудилина. М., 2001, с. 43-44.

⁶ Виж: Марков, В. А. Исследование структуры использования валовой добавленной стоимости (ВДС) Саратовской области за 1997-2001 гг.; http://journal.seun.ru/J2004_1R/Economy/markov.doc

При практическото използване на трите обобщаващи показателя трябва да се има предвид, че при тяхното изчисляване от едни и същи данни те получават различни значения, намиращи се в следното съотношение, което ние наричаме **мажорантност** на обобщаващите коефициенти на структурните промени:

$$K_{sr} < K_{sg} < K_{ss}.$$

III

В настоящото изследване се прилагат коментираните коефициенти по отношение на настъпилите структурни изменения на основния макроикономически показател – брутния вътрешен продукт (БВП).

Изборът на БВП за оценка на настъпилите в икономиката структурни изменения бе обусловен от следните по-важни предпоставки:

1. БВП е най-глобалният измерител на икономическия капацитет на националната икономика, даващ комплексна оценка на социално-икономическото развитие на страната.

2. БВП се формира под въздействието на всички останали социално-икономически индикатори: устойчивост и конкурентоспособност на икономиката, качество на продукцията, ефективност на производството, заетост и безработица, равнище на производителността на труда, структура на производството, икономическа свобода и т.н.

3. БВП е индикаторът, въз основа на който в цял свят се изчислява икономическия растеж и се извършват международните икономически сравнения.

4. БВП по своята същност дава възможност да бъде изчислявана неговата структура по компоненти, които го формират в зависимост от използваните методи (производствен, доходен и разходен).

5. БВП е достатъчно популярен и добре познат показател, който в много висока степен предопределя икономическите и социалните интереси на органите за държавно управление и на населението.

6. БВП се изчислява по надеждна, утвърдена и проверена от практиката унифицирана в световен мащаб единна методология.

При това са анализирани структурните изменения в три разреза в зависимост от прилаганите методи за изчисляване обема на показателя “брутен вътрешен продукт” – производствен, разпределителен и метод на крайното използване. Освен това са изследвани структурните изменения по райони за планиране и по видове икономически дейности. Използвани са данни за периода 1980-2008 г.⁷, като освен за целия период, са оценявани структурните промени по подпериоди, за да се установи периодът на най-интензивни структурни промени и развитието на тенденцията (тренда).

След прилагане на интегралните коефициенти на структурните изменения на Гатев, Салаи и Рябцев, се получиха следните резултати:

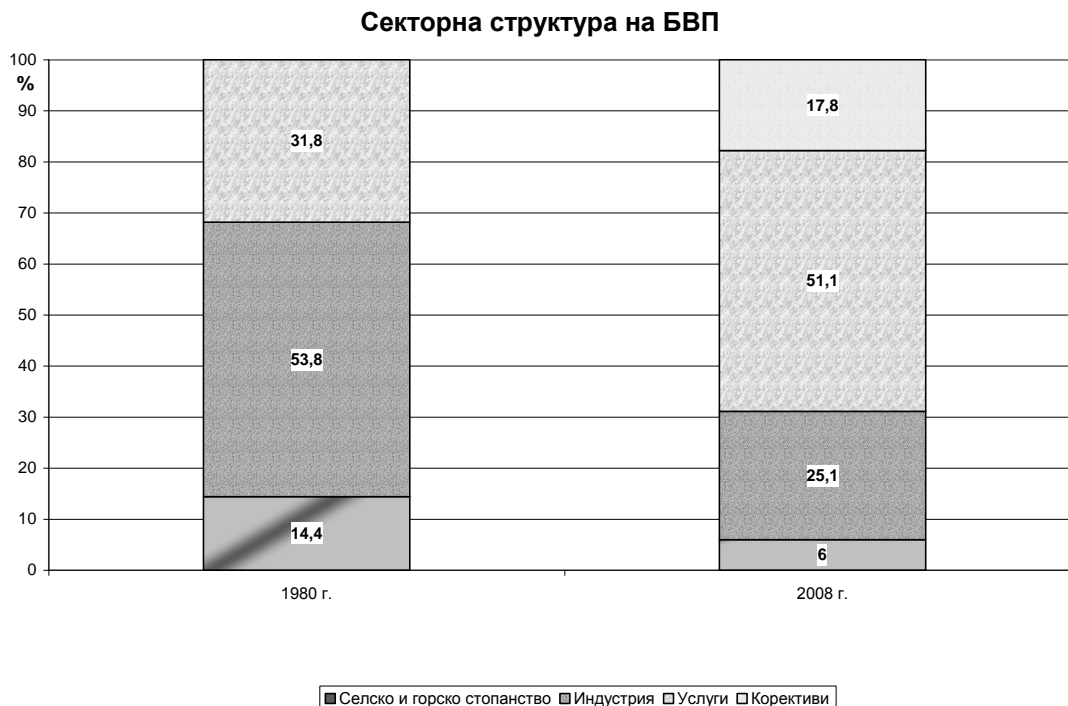
⁷ Основни макроикономически показатели. С., НСИ, 2008, с. 39, 41 и 43.

Таблица 1. Коефициенти на структурните промени на БВП

Структура на БВП по:	1980-2008 г.	1980-1990 г.	1990-2000 г.	1990-2008 г.	2000-2008 г.
I. Производствен метод					
1. K_{sr}	0.3384	0.0105	0.2268	0.3385	0.0781
2. K_{sg}	0.4533	0.0471	0.3884	0.4532	0.1101
3. K_{ss}	0.5810	0.0577	0.5449	0.5741	0.2052
II. Доходен метод, 1990-2008 г.					
1. K_{sr}	0.2631				
2. K_{sg}	0.3576				
3. K_{ss}	0.7198				
III. Разходен метод, 1990-2008 г.					
1. K_{sr}	0.1450				
2. K_{sg}	0.2029				
3. K_{ss}	0.6185				
IV. Райони за планиране, 1996-2006 г.					
1. K_{sr}	0.0932				
2. K_{sg}	0.1312				
3. K_{ss}	0.0929				
V. Видове икономически дейности, 2000-2007 г.					
1. K_{sr}	0.1695				
2. K_{sg}	0.2292				
3. K_{ss}	0.1891				

В първите три разреза (производствен, доходен и разходен методи) дефинираната по-горе мажорантност между коефициентите е налице, но по райони за планиране и по видове икономически дейности се проявява недостатъкът на коефициента на Салаи и той приема по-ниски значения от останалите два коефициента, вместо да бъде по-голям от тях. Очевидно коефициентът на Салаи не е достатъчно надежден метод и затова препоръчваме той да се използва като помощно средство, т.е. като допълнение към останалите два интегрални апробирани индикатора - на Гатев и Рябцев.

Както се вижда от данните в таблица 4.1, интерпретацията на трите коефициента, изчислени на базата на данни за БВП по производствения метод (сметка „Производство“), често пъти попада в различни групи на предложената скала. Все пак изводът по отношение на целия период е, че са настъпили значителни структурни промени според коефициента на Рябцев и силни – според останалите два коефициента. Това се дължи преди всичко на намаляването на относителния дял на индустриалния сектор за сметка на аграрния и най-вече – на услугите (виж фиг. 1).

Фиг. 1. Структура на БВП (%), 1980-2008 г.

Същият извод може да се направи и за периода 1990-2000 г. Незначителни, много слаби са били структурните промени в икономиката през периода 1980-1990 г., когато икономиката вече е изчерпала своя капацитет за извършване на структурни промени и работи по старите, традиционни стереотипи на залязващия социалистически строй. След 2000 г. темповете на структурните промени позатихват, добивайки характеристики на слаби или умерени в зависимост от различните коефициенти. Значителни и силни са били структурните промени в родната икономика най-вече през периода 1990-2008 г., който акумулира в себе си всички промени, настъпили в структурата на икономиката след установяването на пазарно ориентирания тип икономически отношения у нас, елиминирайки незначителните структурни промени, настъпили през периода 1980-1990 г.

Обобщавайки аналитично данните от таблица 1, може да се заключи, че през изследвания период са налице преди всичко умерени темпове на структурните изменения и слаби в подпериода до 1990 г., а за някои отрасли, като горско стопанство, те са незначителни и през следващите подпериоди. Лидерска позиция в структурните изменения заемат икономическите дейности от сектор “Услуги”. До 1990 г. структурните изменения са в полза на електропроизводството, машиностроенето, химическата промишленост. След началото на прехода се извършва процес на преместване на приоритетите от индустриалния сектор към сектор “Услуги” и по-специално към услугите с инфраструктурен и с международен характер. Вече са налице необходимите макроикономически предпоставки (финансови, материални, юридически и т.н.) за рационални отраслово-структурни изменения. Главни лостове на структурната реформа през подпериода 1990-2000 г. са ускорената приватизация, регулирането на пазарите, засилената конкуренция, нарастването на обема на инвестициите, увеличаването на кредитите за производствената сфера и др. След 2000 г. са налице индикации на структурно пренасочване от обслужващите към производствените и от замърсяващите към екологичните икономически дейности.

Тодор Тодоров

По разпределителния (доходния) метод структурата на БВП, освен в горните разрези, е изследвана още посредством разгледаните интегрални коефициенти именно по посочените компоненти, както следва: компенсация на наетите, нето опериращ излишък/смесен доход и нето данъци върху производството, потребление на основен капитал и корективи.

Структурните промени на БВП, оценен по доходния метод, за периода 1990-2008 г., получават също различни оценки от отделните коефициенти, които варират от “значителни” (Рябцев и Гатев) до “много силни, интензивни” (Салаи). Те се дължат на намаление на относителния дял на компенсацията на наетите от 50.8 % през 1980 г. на 36.0 % през 2008 г. По другите два компонента промените са незначителни, но след 1991 г. се появява елементът “корективи” (17.2 %), който през 1980 г. отсъства и това води до появата на структурните изменения на БВП, изчислен по данните от сметка „Формиране на дохода”, т.е. по метода на доходите.

По метода на разходите за крайно използване (final expenditure) БВП се изчислява по елементите на неговото крайно потребление: крайното индивидуално и колективно потребление, бруто образуването на основен капитал, изменението на запасите и външнотърговското салдо на стоки и услуги. За да се преодолее различието между обема на БВП, изчислен по този метод и по останалите два метода, на практика се използва и елемента “статистическа разлика”.

В този аспект настъпилите структурни промени за периода 1990-2008 г. се характеризират като умерени с коефициентите на Рябцев и Гатев, а с коефициента на Салаи – като много силни. Структурните изменения на БВП по разходния метод се дължат най-вече на увеличение на крайните потребителски разходи на домакинствата и нетърговските организации, обслужващи населението с 28.5 % и на увеличеното отрицателно външнотърговско салдо от -4.4 % на -22.8 %. Принос за настъпилите структурни промени на брутния вътрешен продукт има и компонента “бруто образуване на основен капитал”, чийто относителен дял за периода се увеличава с 12.1 %. Това е благоприятна тенденция с бъдещи дългосрочни последици, понеже се създават предпоставки за бъдещ ускорен икономически растеж.

Статистическите данни за регионалния БВП, с които до момента се разполага (1996-2006 г.), позволяват да се оценят настъпилите през периода структурни изменения в разрез по райони за планиране, като се сравнят коефициентите на Гатев, Рябцев и Салаи.

Слаби (според коефициентите на Рябцев и Салаи) и умерени (според коефициента на Гатев) са настъпилите структурни промени по икономически райони за планиране през периода 1996-2006 г. Те се състоят предимно в ликвидиране на мощности в периферията и съсредоточаване на производството в столицата и няколко от по-големите градове на страната – Варна, Бургас, Пловдив, Русе, Стара Загора. Тенденцията е негативна, защото е свързана с неравномерното териториално разположение на икономическия потенциал на страната, до изоставане на някои региони и до пренасищането на други с човешки ресурси, превозни средства, производствени мощности. Тази асиметрия създава на свой ред проблеми с обслужването на населението, инфраструктурата, демографската структура на населението, здравеопазването, образованието, жилищния фонд и т.н.

Важна насока на статистическото изследване на настъпилите структурни промени в икономиката на Република България е също така проучването в разрез по видове икономически дейности, в съответствие с използваната от органите на държавната статистика Класификацията на икономическите дейности, 2008 г. За разлика от първия разрез (по икономически сектори), тук вече се „слиза” на по-ниското равнище – икономическите дейности КИД – 2008: селско, горско и рибно стопанство;

Тодор Тодоров

добивна промишленост; преработваща промишленост; производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива; доставяне на води, канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване; строителство; търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети; транспорт, складиране и пощи; хотелиерство и ресторантьорство; създаване и разпространение на информация и творчески продукти, далекосъобщения; финансови и застрахователни дейности; операции с недвижими имоти; професионални дейности и научни изследвания; административни и спомагателни дейности; държавно управление; образование; хуманно здравеопазване и социална работа; култура, спорт и развлечения; други дейности; дейности на домакинствата като работодатели, недиференцирани дейности на домакинствата по производство на стоки и услуги за собствено потребление; дейности на екстериториални организации и служби.

Умерени (според коефициентите на Рябцев и Салаи) и значителни (според коефициента на Гатев) са настъпилите структурни промени на БВП по икономически видове дейности през периода 2000-2007 г. Значим принос за настъпилите структурни промени в БВП има дейността на селското, горското и ловното стопанство, която намалява със 7.19 на сто, корективите, които се увеличават с 6.48 на сто, финансовото посредничество, което се увеличава с 3.13 на сто, строителството, отбелязало нарастване с 2.64 на сто и т.н.

Структурният акцент в по-нататъшното развитие трябва да бъде върху индустрията и по-точно - върху машиностроителната, електротехническата и електронната промишленост (вкл. транспортното машиностроене) и химическата промишленост. През близките няколко години може да се очаква по-явно реструктуриране в отраслите на трите сектора: сектор “Услуги” – в отраслите “Туризъм”, “Транспорт и съобщения”, “Бизнес-услуги”; сектор “Селско стопанство” – в отрасъл “Растениевъдство”; сектор “Индустрия” – в леката, хранително-вкусовата и химическата промишленост. В областта на потреблението следва да се очаква увеличаване на търсенето на по-качествени, високотехнологични и екологични стоки. По отношение на външнотърговската дейност е необходимо да се работи за промяна на алгебричния знак на външнотърговското салдо, като се акцентира на износа на стоки и услуги с по-висока добавена стойност и на вноса на високотехнологични инвестиционни стоки.

IV

С цел набирането на информация за мнението на българските граждани относно ролята и значението на структурните икономически промени по отношение изграждането на новата икономика на XXI век бе проведено анкетно проучване.

За да се осигурят точни, обременени с най-малки стохастични грешки резултати, бе формирана двустепенна гнездова (стратифицирана) извадка, с гнездо отделното домакинство. За да бъде извадката представителна, анкетните карти бяха разпределени по области пропорционално на броя на населението. Стремехът на изследователския екип беше в извадката да попаднат лица от всички възрасти, от двата пола, с различни по степен на образованието лица, живеещи в трите идентифицирани страти (село, град, столица), заемащи различни длъжности на своето работно място, а така също и безработни лица. Това прави извадката представителна за всички български граждани. Анкетирани бяха 510 български граждани на възраст над 18 г.

Общият брой на върнатите въпросници е 413 (възвръщаемост 80.98 %), а годните за анализ са 395, което представлява 77.45 % и позволява да се формулират достатъчно надеждни резултати от изследването.

Тодор Тодоров

Като метод за набиране на информация е използван въпросник (анкетна карта), който се разпространява по пощата. В него са включени 12 номерирани въпроса от закрит, открит или полузакрит тип.

Разпределение на наблюдаваните лица по възраст (въпрос № 1)

От отговорилите 395 лица, 205 са от първата възрастова група (от 18 до 25 години), което всъщност е най-големият относителен дял – 51.90 на сто. Това означава, че преобладават младите респонденти, дали своето мнение относно ролята на структурните промени по отношение на изграждането на новата икономика. Считаме, че това е правилно, тъй като именно младите хора са носители на авангардното мислене, което стои в основата на икономиката на знанието. На второ място по възраст са анкетираните от четвъртата възрастова група – от 45 до 55 години (16.71 %). Почти толкова са и представителите на групата от 35 до 45 годишна възраст – 15.44 %. Респондентите на възраст между 25 и 35 години са 9.87 %, а тези над 55 години – 6.08 на сто. Налице е едно L-разпределение на анкетираните лица по възраст, с изключение на втората възрастова група.

Разпределение на наблюдаваните лица по местоживееене (въпрос № 2)

Разпределението на наблюдаваните лица по местоживееене е следното: 335 души (84.80 %) живеят в градове, 41 респонденти (10.40 %) – в селата и 19 души (4.80 %) – в столицата. Структурата на анкетираните лица не съвпада със статистическата структура на населението на страната, но за целите на настоящия проект ние я оценяваме като подходяща, защото все пак става дума за специфичен макроикономически процес, какъвто е структурната реформа и изграждането на новата икономика, а в селата живеят предимно възрастни хора, които не проявяват особен интерес към третирания в проекта проблем. Несъмнено между отговорите на следващите въпроси и местожителството ще бъде налице сериозна корелационна зависимост.

Разпределение на наблюдаваните лица според образователното равнище (въпрос № 3)

Основната част от анкетираните лица попадат в групата “средно образование”. Те представляват 68.61 %. На второ място са тези с висше образование (19.50 %). Следва групата на респондентите с полувисше образование – 8.35 на сто. Съвсем закономерно респондентите с основно образование са най-малко- 14 души или 3.54 на сто. Оказва се, че преобладаващият брой анкетираните лица, попаднали в извадката, принадлежи на втората група (средно образование), които на практика са най-многобройната група и са най-представителният брой сред българското население. Това положение кореспондира в много висока степен с фактическото разпределение на населението по образование у нас. По такъв начин се гарантира точността на получените от изследването резултати.

Разпределение на наблюдаваните лица според трудовия статут (въпрос № 4)

Тодор Тодоров

Разпределението на наблюдаваните лица според техния трудов статут показва, че преобладаващият респонденти (181 броя/45.83 %) са заети в различните сфери на икономиката. Много близко до това е значението на този признак с определение „учащ“ – 171 души (43.29 %). Доста близък и не особено висок е относителният дял на останалите две групи респонденти: пенсионерите са 5.82 на сто, а безработните – 5.06 на сто. Това разпределение също има отношение към изследвания проблем и към очакваните отговори на зададените въпроси. То е адекватно на априорното твърдение, че позитивно отношение към проблема „структурни промени – нова икономика“ може да се очаква най-вече от работещите и учащите се.

Разпределение на наблюдаваните лица според заеманата длъжност (въпрос № 5)

Броят на лицата, дали отговор на този въпрос, е 274, защото част от анкетираните са безработни. Освен това друга част са учащи се, но някои от тях пък преди да станат студенти, са работили във фирми или учреждения и са посочили своята бивша длъжност. Обобщените данни от анкетното проучване показват, че най-голям брой анкетираните лица (132 броя) попадат в четвъртата – „работници“. Те представляват 48.18 %. На следващо място (58 души) са специалисти. Техният относителен дял възлиза на 21.16 %. Други 48 респонденти (17.52 %) са административни служители. Управленският персонал измежду анкетираните лица представлява 13.14 % (36 души).

И при тази групировка може да се търси корелационна зависимост между нея и отговорите относно ролята на структурните промени по отношение на изграждането на икономиката на знанието. Тук също може да се очаква положителна корелационна зависимост, тъй като общо 51.82 на сто от анкетираните са административни служители, специалисти и управленски персонал, от които априорно може да се очаква положителна позиция по изследваната тематика. В този смисъл съвсем не са за подценяване и лицата от групата „работници“, тъй като съвременният работник на физическия труд е много добре информирана, образована и интелигентна личност.

V

Изследването установява зависимости между разпределението на анкетираните лица по съответните признаци (въпроси №№ 1-5) и отговорите на следващите седем въпроса относно познаването на основните постулати на Лисабонската стратегия, ролята на структурните промени за изграждането на обществото на знанието, приоритетите на структурната икономика у нас, бъдещите тенденции на провежданата структурна реформа и др. За тяхното валидизиране се прилагат редица методи и техники на статистическия анализ. Така например, статистическите характеристики, които се използват за доказване значимостта на посочените връзки са основани на използването на инструментариума на χ^2 -метода, тъй като голяма част от признаците са отчетени по номиналната скала.

За измерване теснотата на зависимост, при доказана статистическа значимост на връзките (при $sig. < 0.05$), се прилага корелационният коефициент на Крамер (V_s). При оценка на отговорите на въпросите относно познаването на Лисабонската стратегия, новата икономика, структурните промени и мнението на респондентите за ролята на структурните промени за изграждане на икономиката на знанието, за повишаване конкурентоспособността на икономиката и за позитивните ефекти от структурната реформа, се изчисляват средни величини (средна аритметична, мода и медиана) и измерител на разсейването (стандартно отклонение).

Тодор Тодоров

Доказването на статистически значимите различия по основните групи респонденти според различни групировъчни признаци (възраст, местоживеене, образование, трудов статут, заемана длъжност) и тяхното мнение относно ролята и ползите на провежданите структурни промени се осъществява посредством дисперсионния анализ (ANOVA), като се изчислява емпиричното значение на F-критерия, който се сравнява с неговото таблично значение.

При сравняване на средните оценки по изследваните за отделните сегменти от респондентите се прилага t-критерият за проверка на хипотези (t_{em} при $sig. < 0.05$), като се използват табличните значения на t-разпределението, които се съпоставят с емпиричните.

Според получените резултати големи различия по признака **“възраст”** се наблюдават в относителния дял на респондентите по местоживеене – 63.21 % (град) 12.79 % (село) и 20.00 % (столица) в първите две възрастови групи (18-25 и 25-35 г.). В останалите групи подреждането е: град, село, столица.

Очевидно сред анкетираните лица преобладават живеещите в градовете, което е съвсем нормално и отговарящо на установената в момента структура на населението. Предпоставка за „деформиране“ на информацията от анкетното проучване е твърде малкият брой (39/9.87 %) на респондентите във възрастовата група „от 25 до 35 г.“. Количественото определение на зависимостта между възрастовата група, в която попадат лицата-респонденти и тяхното местоживеене, доказва статистическата значимост на връзката между подсектора и размера на фирмите ($\chi^2 = 12.34, sig = 0.01, df = 4$).

Почти същото е положението и при признака „образование“. Сред живеещите в столицата и в градовете преобладават респондентите с висше и средно образование, които са 97.21 на сто, а в селата те са 2.79 на сто. Всички анкетирани лица с основно образование (с изключение на един респондент) живеят в селата. Съвсем закономерно също така в първите три възрастови групи (18-25; 25-35; 35-45 г.) решително преобладават респондентите със средно и висше образование. При оценяването на признака “образование” значението на χ^2 -критерия доказва значимостта на връзката: $\chi^2 = 92.41, sig. = 0.000, df = 4$, а коефициента на Крамер е от порядъка на $V = 0,32486$.

Почти идентични, с много малки изключения са и останалите зависимости между местоживеенето, респективно възрастта и образованието на респондентите от една страна и от друга – трудовия статут и заеманата длъжност.

Отговорите на въпроси № 6 и 7 създават впечатление за противоречие в субективните оценки на анкетираните лица, чийто относителен дял на отговорите „Да“ и „Не“ са почти диаметрално противоположни. Положителен отговор на въпрос № 6 са дали 8.86 на сто и би следвало да се очаква адекватен положителен отговор и на въпрос № 7. Действителността обаче е съвсем друга – положителен отговор на въпрос № 7 са дали 185 души (46.84 на сто), а отрицателен – само 23 респонденти (5.82 на сто).

Като следствие и в почти пълен синхрон с отговорите на въпрос № 7, са получените резултати от следващия въпрос № 8. Връзката между тях е очевидна, тъй като на високия относителен дял на респондентите, определили структурната реформа като необходима мярка за прехода към модерно общество на знанието (въпрос № 7), отговаря най-високия относителен дял на респондентите (56.31 на сто) посочили отговор, че структурните изменения трябва да настъпят във всички посочени в анкетната карта направления – отрасли, продукти, регионален, технологичен и административно-управленски аспект. Подобни резултати са в подкрепа на нашата априорно дефинирана теза, че структурната реформа трябва да засегне всички сфери на социално-икономическата сфера, а не само отделни нейни области, като при това се

Тодор Тодоров

спазва принципът за приоритетност на целите, задачите и мерките. Броят на маркираните отговори в анкетните карти е 428, тъй като респондентите имаха право да отбележат по повече от един отговор.

В пряка връзка с предходния въпрос е формулировката на следващия въпрос № 9, изискваща от респондентите да подредят по приоритетност (от 1 до 9 място) областите според необходимостта от провеждане на структурни реформи. Общият брой на отговорилите на този въпрос е 353 души, т.е. 42-ма не са ранжирали областите в зависимост от преценката им за приоритетност.

Оказва се, че най-голям е броят на първите места по отношение на държавното управление – 147 броя, а най-малък – на бизнес услугите и енергетиката. Учудващ е фактът, че само 10 от анкетиранията лица посочват на първо място аграрния сектор?! Действително всяка от посочените области е важна, но все пак има сектори, на които би следвало да се даде предимство пред другите. Може би най-справедливо би било ако разпределението на отговорите (първо място) е приблизително равномерно. Явно анкетиранията лица имат предпочитание към определени области, което намира израз в техните отговори. Това положение може да има и друга интерпретация: безспорно е, че всички области на социално-икономическия живот в страната имат нужда от структурни реформи, но за да се осъществят, това е в най-силна пряка зависимост от органите за държавно управление. Така че това разпределение на отговорите относно първото място може да се счита за напълно оправдано.

Най-много девети места (последно място по приоритетност) – 144 (40.79 на сто) са дадени за необходимостта от структурни промени в административно-териториалното деление на страната, а най-малко – за образованието 3 (0.85 на сто). Считаме, че това е много точно попадение на анкетиранията. За останалите области разпределението на ранговете е приблизително равномерно.

От отговорите на разгледаните въпроси става ясно, че между изследваните признаци по въпроси №№ 1-5 и ранжирането на областите на социално-икономическия живот в зависимост от тяхната приоритетност (въпрос № 9) е налице доста силна пряка връзка. Или казано по друг начин, съществува статистически значима корелационна зависимост между социалния профил на респондентите и тяхното виждане за структурната реформа у нас. При отчитането на резултатите се оказва, че няма особени различия в оценките на приоритетността.

Всички тестови величини са статистически значима при 5 % риск от грешка и следователно във всички случаи нулевата хипотеза за липса на зависимост трябва да бъде отхвърлена. С други думи при всички признаци съществува положителна корелационна зависимост между тях и ранжирането на областите по приоритетност. Подобна зависимост съществува също така и между отговорите на въпрос № 6 (в каква степен анкетиранията лица са запознати с доктрината «нова икономика») и отговорите на въпрос № 10 по отношение оценката на респондентите на досега извършените структурни промени у нас. След обобщаване на отговорите на въпрос № 10 се оказва се, че една четвърт от анкетиранията 395 лица (25.32 %) оценяват провежданите структурни реформи като несполучливи. Като изцяло сполучливи ги определят само 2.52 на сто от анкетиранията, а като отчасти сполучливи – 26.08 на сто. Най-голям е относителният дял на анкетиранията лица (46.08 %), които отговарят, че провежданите структурни промени у нас в някои случаи са сполучливи, а в други са несполучливи. Това е добра индикация относно оценките на населението и би трябвало да послужи като сигнал за внасяне на адекватни корекции в структурната реформа на страната, които да гарантират бъдещ устойчив растеж и по-висока конкурентоспособност на родната икономика. Изчислените стойности на $\chi^2 = 214.310$, ($sig. = 0,000, df = 4$) доказват значимостта на връзката между социалния профил на респондентите и

Тодор Тодоров

тяхното мнение относно провежданите у нас структурни реформи.

Много показателни в това отношение са отговорите и на следващия въпрос № 11 “Оптимисти ли сте относно очакваните позитивни ефекти от бъдещата нова икономика, изградена на базата на провежданите структурни промени?”. Не е добра индикация фактът, че само 9.87 % от анкетираните лица са категорични в мнението си, че структурната реформа ще доведе до по-високи икономически показатели, до по-конкурентоспособна икономика и по-добър начин на живот. Колебаещите се да отговорят са почти една трета от анкетираните лица (30.89 %). Като към тях добавим и онези, които категорично отговарят отрицателно на въпроса (13.92 %), става ясно, че нагласите на населението за своето бъдеще са нестабилни и неясно формулирани. Все пак умерените оптимисти са най-много 179 лица (45.32 %). Оказва се, че това разпределение на отговорите по този въпрос кореспондира в много тясна връзка с разпределението на отговорите на въпрос № 3 (признака „образование”). Както е видно от обобщените данни, налице са значителни различия в относителните дялове на категориите анкетираните лица в зависимост от мнението им за бъдещите ефекти от структурната реформа ($\chi^2 32.24, sig. = 0.000, df = 3$).

В унисон с отговорите на предходния въпрос, на въпрос № 12 “Бихте ли се ангажирали с прогноза за изграждане на функционираща ефективно висококонкурентна и устойчива родна икономика, съизмерима с индикаторите на европейското икономическо пространство?”, най-голям е броят на въздържалите се да отговорят – 169 души (42.78 %). Най-оптимистично настроените респонденти (13.93 %) определят като времеви хоризонт 2020 г., а други 19.24 на сто посочват 2030 г. Всеки девети анкетиран (10.63 %) определя изграждането на функционираща ефективно висококонкурентна и устойчива родна икономика, съизмерима с индикаторите на европейското икономическо пространство, да се случи след 2050 г. В своите разсъждения ние се присъединяваме към тази група респонденти. В резултат от комплексен анализ на резултатите от анкетата, се оказва, че връзката между отговорите на почти всички предходни въпроси и тези на въпрос № 12 е очевидна. Затова изчислената статистическа характеристика за измерване на тази зависимост е сравнително висока: $\chi^2 = 121.4368, sig. = 0.000, df = 29$ и доказва силата на връзката.

Ако отново се върнем на въпрос № 9 „Бихте ли подредили по приоритетност (от 1 до 9) долупосочените области според необходимостта от провеждане на структурни реформи в тях?” и разгледаме връзката между неговите отговори и аспектите, в които анкетираните лица разглеждат необходимостта от провеждането на структурната реформа (въпрос № 8), ($\chi^2 = 41.24, sig. = 0.000, df = 15$), се оказва че повече от една пета от тях (21.26 %) възприемат структурните реформи като промени, които трябва да настъпят в административно-управленски аспект и дават предпочитание на структурните реформи в държавното управление (въпрос № 9 – 41.64 %).

Извършеният анализ на данните, акумулирани чрез проведеното анкетно проучване показва, че отделните наблюдавани признаци (въпроси № 1-5) оказват съществено влияние върху нагласата на специалистите от практиката относно предимствата, необходимостта и ползите от провеждането на структурните промени в държавата. Това се потвърждава от получените значения на статистическите характеристики за изследване на зависимости, показващи значимостта на връзките между разглежданите признаци и разпределението на отговорите на останалите въпроси (№ 6-12) от анкетната карта (χ^2 метод), както и силата на тези зависимости посредством корелационния коефициент на Крамер (V_s).

Тодор Тодоров

От получените резултати е видно, че от изследваните признаци най-силно влияние върху мнението на респондентите относно същността, ролята, значението, ефектите и бъдещето на структурната реформа у нас оказва признакът „образование”, следван от заеманата длъжност и възрастта. Най-слаба е тази зависимост с признака „трудов статут”. Това доказва по безапелационен начин нашата априорно формулирана теза, че хората с по-висока степен на образование, както и по-младите групи от населението възприемат правилно структурната реформа като необходим и ефективен инструмент за изграждане на бъдещото „общество на знанието”, в условията на което икономиката ще е високонкурентна, безработицата ще бъде сведена до минимум, а жизненият стандарт на населението – много по-висок.

* * *

Наложената в момента структура на икономиката на България все още е крайно нерационална – производството е специализирано в продукти с ниска добавена стойност, които при това са капиталоемки, материалоемки, енергоемки, трудоемки, с ниско съдържание на сложен труд и с ниска наукоемкост. Относителният дял на високотехнологичните продукти е нищожен и не проявява трайна тенденция към изменение в положителна посока. Между 30 и 40 % от българския износ са стоки с ниско съдържание на добавена стойност, произведени най-често на ишлеме. В това отношение нашата страна се намира в най-неблагоприятна структурна позиция на икономиката в сравнение с останалите страни-членки на ЕС.

Извършеният анализ на структурните изменения в икономиката на България позволи да се направи изводът, че кризисните явления в нея имат преди всичко структурен характер. Безспорно не подлежи на съмнение неразривната връзка между структурните промени и динамиката на основните макроикономически показатели, характеризиращи развитието на националното стопанство на страната. В този смисъл актуален е проблемът за неотложно извършване на такива промени в структурата на икономиката, които биха могли да осигурят бъдещ стабилен и висок икономически растеж, така необходим на България по пътя на нейното догонващо развитие, заемаща понастоящем най-незавидни позиции сред страните-членки на Европейския съюз.

Постигането на по-високо равнище на конкурентоспособност на новата икономика според нас може да се осигури на базата на разработена и приета от българското правителство Стратегия за развитие структурата на икономиката, с цел провеждане на по-рационална отраслово-структурна политика, стимулираща и насочваща към приоритетите на отрасловото преструктуриране.

В резултат на извършеното изследване бе потвърдена нашата априорна научна теза, че структурните икономически промени са главен подход за реализиране на задачата, поставена от Лисабонската стратегия – изграждане на ново общество на знанието, което да замени постиндустриалното общество като изчерпало своя потенциал за просперитет на населението и неотговарящо на неговите много по-високи изисквания във всяко отношение: околна среда, трудови условия, доходи, образование, здравеопазване, култура и т.н.

Цитирана литература

1. Гатев, К. Методи за анализ на структури и структурни ефекти. С., 2007.
2. Григорова, В. Структурни изменения през периода на преход към пазарна икономика. С., СИЕЛА, 2003;
3. Казинец, Л. Темпы роста и структурных сдвигов в экономике. М., 1972.

Тодор Тодоров

4. Климович, Л. "Новая" экономика как тенденция развития мирового хозяйства. Белорусский журнал международного права и международных отношениях, № 1, 2002.
5. Кузнецов, А. В. "Новая экономика" и новая экономическая парадигма // Экономическая наука современной России. 2002. N 2.
6. Красильников, О. Ю. Структурные сдвиги в экономике: теория и методология. Саратов, 1999.
7. Марков, В. А. Исследование структуры использования валовой добавленной стоимости (ВДС) Саратовской области за 1997-2001 гг.; http://journal.seun.ru/J2004_1R/Economy/markov.doc
8. Основни макроикономически показатели. С., НСИ, съответни години
9. Региональная статистика: Учебник. Под ред. В.М. Рябцева, Г.И. Чудилина. М., 2001.
10. Савельев, Е., В. Куриляк. Новая экономика: мода или единственный шанс для новой страны // Зеркало недели on the Web. 2002. N 12.
11. Янкова, Н. Статистическо изследване на структурни изменения. С., АИ "Проф. М. Дринов", 2007;